

Valkopäättäisre

Valko-

Denis Kitel ja Roni Väisänen irrottavat tiaisia rengastusverkoista Pochapovon tekoaltaan rantaruovikossa. Verkkojen luona soitetaan valkopäätiaisen kutsuääntä, mikä houkuttelee tiaisparvet paikalle. WILLIAM VELMALA

Kaunis, sinivalkoinen valkopäätiainen on sinitiaisen itäinen serkku ja Suomessa suurharvinaisuus. Halu perehtyä lajin ulkonäön muunteluun vei pienen harrastajaporukan talvisiin seikkailuihin Valko-Venäjän eteläosiin, jossa on yksi lähimmistä valkopäätiaisen pesimäpopulaatioista.

Valkopäätiainen pesii eteläisellä, lauhkealla lehtimetsävyöhykkeellä Euroopan itäosista aina Japaniin saakka ulottuvalla alueella. Valkopäätiainen on pääasiasa paikkalintu, mutta vaeltaa ajoittain runsaslukuisena pitkiäkin matkoja pesimäseuduiltaan. Vaellusten myötä yksittäisiä pareja tai toisinaan pieniä paikallisia ryhmiä jää pesimään kauaskin vakituisen levinneisyysalueen ulkopuolelle. Usein nämä vaellusten kautta syntyneet, eristyneet paikallispopulaatiot kuitenkin kaatoavat muutaman vuoden jälkeen.

Eräs lähimmistä vakituisista valkopäätiaisen pesimäpopulaatioista sijaitsee Valko-Venäjällä, alle tuhannen kilometrin päässä Suomen etelärannikolta. Laji pesii Valko-Venäjälläkin ainoastaan maan eteläosissa. Sama kapea esiintymisalue jatkuu valtionrajan toiselle puolelle Ukrainaan. Tämä populaatio on eristynyt valkopäätiaisen päälevinneisyysalueesta, jonka länsiosiin on yli 500 kilometriä. Euroopan tuoreimman lintuatlaksen mukaan maanosan pesimäkanta on noin 3 000 paria. Tästä alle kolmannes pesii Valko-Venäjän ja Ukrainan erillispopulaatioissa ja loput Venäjällä yhtenäisen esiintymisalueen piirissä.

Muuntelua ja kauneusvirheitä

Suomessa on havaittu 62 valkopäätiaista viime vuoden loppuun mennessä. Näiden joukossa on ollut yksilöitä, joiden höyhenpuvussa on epäilyttäviä piirteitä: esimerkiksi vähemmän valkoista pyrstössä ja siivillä kuin kirjallisuuden mukaan kuuluisi, siniharmaata varjostumaa päälle ja keltaista sävyä vatsapuolella.

Valkopäätiainen tunnetusti risteytyy herkästi lähisukuisen sinitiaisen kanssa, ja Suomessakin on havaittu näiden lajien välisiä sekapesintöjä. BirdLife Suomen rareiteettikomitea alkoi pohtia, ovatko nämä joidenkin yksilöiden kohdalla havaitut pienet kauneusvirheet todiste sukupolvien takaisesta risteytymisestä vai voiko kyseessä olla vain luonnollinen muuntelu, vaikka kirjallisuus ei sellaista tunnekaan.

Rareiteettikomitea kävi vuosina 2015–2017 läpi kaikki Suomen vanhat valkopäätiäishavainnot ja niistä säilyneet dokumentit. Tutkintaa varten komitean jäsenet kävivät myös Pietarissa ja Isossa-Britanniassa tutkimaan eläintieteellisten kokoelmien valkopäätiäisnäytteitä ja mittaamassa niistä muun muassa valkoisen määrää eri höyhenaloissa.

Selvityksen perusteella rareiteettikomitea päätyi julkaisemaan valkopäätiäishavainnot kahdessa luokassa (ks. Linnut 4/2018). Toisessa luokassa

tkiä -Venäjälle

Kolmannella, Kalinkavitšyyn suuntautuneella retkellä tyytyväisten rengastajien apuna kulki taustalla hymyilevä paikallinen lintuharrastaja Andrei Shevchik. WILLIAM VELMALA

Valkopäätiainen ei ole kovin runsas Valko-Venäjälläkään. Siten neljän yksilön pyydystämistä yhdellä kertaa voi pitää pienenä onnenpotkuna. Otosmäärä on vielä pieni, mutta jo sen perusteella voidaan todeta lajin ulkonäön muuntelevan melko paljon. Kirjallisuuden mukaan koirilla on hieman tummempi selkä kuin naarilla. WILLIAM VELMALA

Julkaistiin hyvin dokumentoidut, ulkonäöltään klassiset valkopäätiaiset. Toiseen luokkaan päätyivät yksilöt, joiden osalta kaukaista risteymätaustaa ei voida sulkea pois joko havaittujen piirteiden (esimerkiksi vähäinen valkoisen määrä pyrstössä) tai puutteellisen dokumentaation (pyrstön väritystä ei kunnolla havaittu) vuoksi.

Tämän tutkimuksen kannustamana minä ja **Roni Väisänen** saimme kipinän lähteä tekemään lähempää tuttavuutta valkopäätiaisten kanssa. Museoisissa tutkitut näytteet olivat pääosin sadan vuoden takaa. Halusimme kartuttaa aineistoa tuoreilla yksilöillä ja päästä näkemään eläviä yksilöitä rengastuksen yhteydessä. Suunnittelun ja osin sattumankin kautta kohteeksi valikoitui Valko-Venäjä.

Kontakti löytyy ja seikkailu toteutuu

Tavoitteenamme oli päästä tutkimaan Suomea lähimpänä sijaitsevia valkopäätiaisen populaatioita, joten käytännössä vaihtoehtoina olivat Venäjä ja Valko-Venäjä. Viime kädessä valinnan ratkaisi sopivan kontaktihenkilön löytäminen Valko-Venäjältä. Tarkoitus oli nimetä päästä tutkimaan valkopäätiaisia kädessä, joten etsimme rengastajia, joilla olisi asianmukaiset luvat pyydystää ja käsitellä lintuja. Samalla tarvitsimme paikallisoppaan ja tulkin, koska englanninkielen taidosta ei Valko-Venäjällä olisi juuri hyötyä.

Sosiaalisen median hyviin puoliin lukeutuu se, että se helpottaa samanhenkisten ihmisten verkostoitumisen entisaikaa laajemmin. Tätä kautta löytyi myös tutkimusryhmämme kolmas jäsen, valkovenäläinen **Denis**

Kitel. Ennen kaikkea innokkaana petolinturengastajana profiloituneen Deniksen vastaanotto oli kohteliaan varautunut, kun ensimmäisen kerran otimme yhteyttä valkopäätiaishankkeen tiimoilta. Hän lupasi kuitenkin lähteä mukaan, koska talvi on muuten hiljaista aikaa maastotöiden ja rengastuksen saralla. Korvaukseksi toimme kassillisen uusia lintuverkkoja maan pohjoisosassa sijaitsevalle, Deniksen pyörittämälle Sosnovyi Borin rengastusasemalle.

Denis painotti vahvasti, että meillä on erittäin pienet mahdollisuudet saada valkopäätiaisia kiinni, vaikka niitä alueella onkin. Kukaan ei ollut aiemmin yrittänyt rengastaa niitä varsinkaan talvella. Matka oli kuitenkin sen verran helppo ja edullinen järjestää, että päätimme lähteä yrittämään. Lento Helsingistä Minskiin kestää reilun tunnin, ja Denis oli lentokentällä vastassa. Hän oli varannut majoituksen puolestamme ja selvittänyt paikallisilta harrastajilta, minne kannattaisi lähteä yrittämään. Ensimmäisen, viiden päivän mittaisen valkopäätiaisretken teimme tammikuun alussa 2019.

Järkevyys puntarissa

Valkopäätiaisen läntinen erillispopulaatio keskittyy Ukrainasta alkunsa saavan ja Valko-Venäjän eteläosien läpi virtaavan Dneprin sivuhaaran, Pripetin, varrelle. Val-

kopäätiainen pesii pääasiassa lehtimetsissä ja Pripet-joen tulvasankojen pensaikkoalueilla, mistä vain löytyy riittävän vankkaa pajukkoa ja puustoa. Erikoisuutena voisi mainita lajin taipumuksen pesiä rakennuksissa. Tunnetuin valkopäätiainenpaikka on Turaun kaupungin liepeillä oleva pieni ja syrjäinen kyläpahanen, jossa lintuturistikin ovat monena vuonna saaneet ihmetellä vanhan aitan katonrajassa sijaitsevaa valkopäätiaisen pesäonkaloa.

Ensimmäisen retken kohteeksi valikoitui Pinskin kaupungin alue maan lounaisosassa. Valko-Venäjällä on vain kourallinen lintuharrastajia, ja matkailijatkin käyvät siellä vain kesäisin, joten varmoja talvisia esiintymispaikkoja ei ollut juuri tiedossa. Denis sai kuitenkin vinkin eräältä tuttavaltaan, joka oli kuvannut tiaisia joulukuussa juuri Pinskin seudulla. Se oli lämpimin vihjeemme. Sen verran tiesimme lajin talviaikaisesta käyttäytymisestä, että se viettää talven miltei yksinomaan ruovikoissa. Niinpä olimme ilmakuvia tutkailemalla valinneet muutaman ruovikkokohteita jokilaakson varrella ja isojen kalanviljelyalaiden tuntumassa.

Saavuimme yömyöhällä majapaikkaamme ja muutaman tunnin unien jälkeen vääntäydyimme aamuhämärässä pakkaseen. Talvi oli saavuttanut Pripetin jokilaakson, maa oli lumen peitossa, vesistöissä vain pieniä sulapaikkoja ja kylmimmillään lämpötila laski viikon aikana 15 pakkasasteeseen. Pilkkijät uskaltautuivat jo-

kijäällekin. Touhumme järkevyys joutui heti puntariin, kun talvisessa viimassa hakkasimme kädet punaisiksi palettuneina jäässä olevan Pochapovon tekoaltaan rantaruovikkoon rengastusverkkokeppejä pystyyn. Vähäpuheinen Deniskin tuntui mieltävän, että kaikkeen sitä ihminen heikkona hetkenään suostuu.

Kovaa työtä ja onnistumisia

Laitoimme Pochapovon altaan reunoille viisi verkko- paikkaa ja kunkin tuntumaan ääniatrapin. Arktiselta tuntuneen rengastuspäivän tulos oli lopulta viisi valkopäätiasta. Ne mitattiin ja valokuvattiin tarkkaan, ja tavallisen alumiinirenkaan lisäksi linnut saivat yksilölliset väriengasyhdistelmät jalkoihinsa. Käynnistimme siis samalla tietävästi maailman ensimmäisen valkopäätiaisen väriengastusprojektin. Valkopäätiaiset liikkuvat sini- ja talitiaisten kanssa pieninä parvina ruovikoissa, ja ääniatrappi houkutteli ne verkkoihin.

Seuraavana päivänä palasimme samalle kohteelle, mutta sitten kokeilimme pyyntiä kolmella muullakin paikalla muutaman kilometrin päässä. Jokaisella kohteella piti raivata uudet verkkolinjat ruovikon sisään tai pajujen lomaan, joten puuha oli hidasta. Retken summa oli lopulta yhdeksän valkopäätiasta. Olimme tähän tyytyväisiä, koska olimme lähteneet reissuun

vailla ennako-odotuksia. Yksilömäärä oli kuitenkin siinä määrin pieni, että reissu jätti nälän suunnitella uusia rengastusretkiä. Valkopäätiainen ei kuitenkaan ole näilläkään seuduilla kovin runsas, joten jokaisen yksilön eteen olisi tehtävä paljon työtä.

Talvisista olosuhteista huolimatta vastaan tuli jonkin verran muutakin mielenkiintoista lajistoa. Rengastusverkoista saimme useita ruovikoissa talvehtivia peukaloisia ja jopa yhden pussitaisen. Vähät sulapaikat tuottivat muun muassa kuningaskalastajan, kaulushaikaran ja mustakurkku-uikun. Pelloilla saalisteli runsaasti piekanoita ja sinisuohaukkoja. Läheisen maatilan alueelle oli jäänyt talvehtimaan muutamia töyhtökiuruja. Majapaikan luona olevassa männikössä päivehti sarvipöllöjä. Retken lajilistaan saatiin myös valkoselkätikka ja viitatiainen.

Reviiri laajenee

Seuraavan valkopäätiäisretken teimme joulukuun alussa 2019. Sää oli tuolloin hieman leudompi kuin edellistalvena, ja vesistöt olivat edelleen sulana. Pari kunnan pakkasaamua mahtui toki mukaan. Ensimmäiset pari päivää vietimme samoilla alueilla kuin edellistalvena, mutta sitten siirryimme kokonaan uusille apajille. Vaikuttaisi siltä, että yhdellä kohteella olevat tiaiset on no-

peasti pyydystetty, joten aamun tai kahden pyynti riittää yhdessä paikassa. Deniksen tuttava oli havainnut tuoreeltaan valkopäätiaisia Vyazin kylän lähellä suuren Pahost-järven ja sen tuntumassa olevan tekoallas-kompleksin alueella. Niinpä vietimme pari päivää tällä alueella.

Hieman laajemmin liikkumalla ja useampia kohteita läpikäymällä toisen retken tulos oli parempi kuin ensimmäisellä retkellä. Saimme viisitoista uutta valkopäätiasta ja päälle muutaman edellistalven linnun kontrolloitua. Verkoista saatiin myös viiksitimaleita ja pyrstötiaisia. Havaitsimme rengastuksen ohella muun muassa tundrahamia, jalohaikaroita ja tammitikan. Majapaikkamme lähistöllä näimme kattohaikaran ja aroharmalokkeja.

Kolmas ja toistaiseksi viimeisin retkemme tammi-kuussa 2020 suuntautui sitten tyystin toiselle alueelle. Jälleen paikalliselta lintuharrastajalta saamamme vinkin perusteella päätimme lähteä kokeilemaan pyyntiä Kalinkavitšyn kaupungin liepeille maan kaakkoisosaan. Uudelle alueelle lähtiessä on pyyntipaikatkin mietittävä kokonaan uudelleen, mikä vie yllättävän paljon aikaa maastossa. Karttojen ja ilmakuvien avulla voi suunnitella tiettyyn pisteeseen saakka, mutta vasta paikan päällä näkee, soveltuuko alue pyyntiin ja löytyykö verkoille sopivia, suojaisia paikkoja.

Suomalaisdelegaatio tutkii ja valokuvaa valkopäätiaista Pinskin lähistöllä. DENIS KITEL

Kaikki linnut dokumentoitiin tarkasti valokuvaamalla, ja höyhenpuvun valkoisten alueiden laajuus siiven isoissa peitinhöyhenissä, käsisiiven peitinhöyhenissä, tertiaaleissa ja pyrstösulissa mitattiin millimetripaperin avulla. WILLIAM VELMALA

Saimme retken aikana kahdeksan valkopäätiaista rengastettua ja lisäksi näimme muun muassa neljän linnun parven, joka onnistui välttämään verkkojamme. Parempaan tulokseenkin olisi siis ollut mahdollisuus, mutta kohde oli uusi ja aikaa kului sopivien pyyntipaikkojen hakemiseen. Seuraavalla kerralla pääsisimme nopeammin tositoimiin. Erään maatilan luona reviiä pitävä minervanpöllöpari sentään ilahdutti tiaispaikkojen etsinnän lomassa.

Nälkä jäi

Saimme kolmella retkellämme yhteensä 32 valkopäätiaista kiinni. Hanketta oli tarkoitus jatkaa, sillä kaipaisimme edelleen lisää aineistoa ennen kuin olisi tarkoituksenmukaista tehdä kattavaa yhteenvetoa Valko-Venäjän valkopäätiaisten pukumuuntelusta. Tällä hetkellä koronapandemia vaikeuttaa kuitenkin suunnitelmia, eivätkä maan poliittinen tilanne ja valtion johdon tempaukset ole tehneet matkustamisesta houkuttelevaa. Jää siis nähtäväksi, pääsemmekö lähivuosina jatkamaan valkopäätiaisten tutkimista.

Olemme jo saaneet selville, että esimerkiksi pyrstön väriytyksellä muuntelee valkopäätiaisilla paljonkin ja useilla yksilöillä on piirteitä, joita on ehkä aiemmin pidetty lajille vieraina. Tällaisia ovat muun muassa häivähdys keltaista rinnassa ja siniharmaa sävy päälle. Myös selkäpuolen värisävy vaihtelee ilmeisesti sukupuolen mukaan, ja ikäkin tuntuu vaikuttavan linnun ulkonäköön: vanhoilla linnuilla sulat ovat vahvempaa tekoa ja kuluvat vähemmän. Tarkempi analyysi on kuitenkin tekemättä, ja aineistoa olisi tarpeen vielä kasvattaa.

Valko-Venäjän **vetovoimainen** linnusto

Lintu- ja luontomatkailu oli kehittymässä hyvää vauhtia Valko-Venäjällä, kunnes koronaepidemia laittoi matkailun jäihin. Valko-Venäjää on pitkään pidetty saavuttamattomana ja vaikeana kohteena retkeillä, mutta tilanne on muuttunut ja 2010-luvulla monet lintumatkojen järjestäjät ovat ottaneet sen kohteekseen. Eikä ihme, sillä maan linnustossa kohtaavat monet pohjoiset, itäiset ja eteläiset lajit.

Valko-Venäjällä pesii monia sellaisia pohjoisia ja itäisiä lajeja, joita länsieurooppalaiset lintuturistit ovat aiemmin etsineet esimerkiksi Suomesta. Maassa on yhä laajoja koskemattomia metsä- ja suoalueita, joissa pesii muun muassa uiveloita, liroja, valkovikloja ja muita kahlaajia, teeriä ja metsoja, lapin- ja viirupöllöjä sekä kymmenen eri tikkalajia, kuten esimerkiksi valkoselkä- ja pohjantikka. Rantakurvilla on vakaa pesimäkanta maan eteläosissa, ja todennäköisesti Euroopan ainoat varmat paikat nähdä pesiviä rantakurveja ovatkin Valko-Venäjällä.

Toisaalta Valko-Venäjä sijaitsee sen verran etelässä, että monen Suomen näkökulmasta eksoottisen lajin levinneisyysalue ulottuu pohjoisimmillaan tai läntisimmillään sinne saakka. Pesimälinnustoon kuuluvat muun muassa ruskosotka, mustakaulaiikku, pikku-

Suunnittelun ja osin sattumankin kautta valkopäätiaisretkien kohteeksi valikoitui Valko-Venäjä, jonka eteläosassa on Ukrainan puolelle jatkuva kapea, päälevinneisyysalueesta erillään oleva valkopäätiaisen esiintymisalue.

ja yöhaikara, käärmeotko, pitkäjalka, valkosiipi- ja valkuposkitiira, kyläpöllönen, tornipöllö, syyriantikka, mehiläissyöjä, sarakerttunen ja sepelsieppo – sekä tietysti valkopäätiainen.